

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАЛЕНЬКА Тетяна Федорівна

ПОЕЗІЯ ГАЗІЗА

В ДОСЛІДЖЕННЯХ ТА ПЕРЕКЛАДАХ А. Ю. КРИМСЬКОГО
/ДО ПРОБЛЕМИ РЕЦЕНЗІЇ УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. ПЕРСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ
ПОЕЗІЇ X–XV ст./

Спеціальність 10.01.02 – Українська література

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 1999

16.10.004

Робота виконана на кафедрах історії української літератури та схолознавства Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук
ГРІЦЬК Л.В.

Об'єкційні опоненти: доктор філологічних наук
ХРОЦЬКО П.П.,
кандидат філологічних наук
ПОЛЯГУШ Н.С.

Провідна організація: Інститут літератури АН
України.

Захист відбудеться 12 грудня 1993 р. на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.10 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук при Київському університеті імені Тараса Шевченка /252017, Київ-17, бульвар Т.Шевченка, 14/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розіслано 12 листопада 1993 р.

Вчена секретар спеціалізованої ради, доктор філологічних наук

Л. Гривчик

Л.В.ГРИЦЬК

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00802957 (V)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ

В кінці ХІХ - на початку ХХ ст. в українській літературі відбувається з одного боку процес вродання національної самосвідомості, відродження української мови та національної, націленої на боротьбу за реалізм і народність літератури; з другого - активізується процес входження інонаціональних і, зокрема, східних літератур.

Обстоювання І.Франком ідеї "інтернаціоналізації літературних уподобань і інтересів" /"з чужих літератур"/¹, прилучення українського мистецтва до краших надбань світової культури, спричинило появу в ній на поч. ХХ ст. цілого масиву перекладних творів із східних літератур.

Якщо "сформований у ХУІ-ХУІІ ст. у європейських літературах філоорієнталізм, що через літератури-посередниці /німецьку, французьку, англійську/ проникав в українську першої половини ХІХ ст. не став у ній особливо примітним явищем, і ... українська література до середини ХІХ ст. такого синтезу західного й східного зі своїм, українським, ще не мала"², то в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. відбуваються якісно нові зміни. Завдяки І.Франку, Л.Українці, А.Кривому в неї входить цілий ряд літературних творів асиро-вавілонської, єгипетської, індійської, арабської, перської, турецької культур; відбувається розширення світоглядних та естетичних систем української літератури шляхом рецесії літера

¹ Франко І.Я. Зібрання творів у 50 т. - Т.43. - С.176.

² Грицик Л.В. Літератури Сходу /Середньої Азії, Східної Європи/ в укр. літ. процесі поч. ХХ ст. Проблеми рецесії. Арт. вид. ... докт. філол. наук. - К., 1992. - С.24.

тур інонаціональних, аж до появи своєрідного продукту україно-східного синтезу - "Пальмове гілля" А.Кримського.

Саме з ім'ям А.Кримського, вченого-орієнталіста і поета, який "збагатив популярну літературу рядом курсів ... по історії та літературі трьох мусульманських народів, а українську поезію перекладами і відгуками східних тем" /І.Крачковський/, пов'язаний якісно новий етап в освоєнні українською літературою поезії народів Сходу.

До А.Кримського східні літератури входили в українську через мови-посередниці /німецьку, французьку/, що неминуче приводило до "перекладу з перекладу", а звідси - до віддалення від оригіналу.

Знання мов, історії, релігії, культури та побуту, фольклору арабів, турків, персів, - стали основою для появи в українській літературі антології східної поезії в перекладах А.Кримського, цілої низки наукових праць з сходознавства, які мають неперехідну вартість до сьогодні.

Серед них одне з чільних місць належить іраністиці. Займачись різними аспектами дослідження Персії, її історії, філософії, мови, літератури, А.Кримський створив ряд фундаментальних праць: багатотомну "Історію Персії, її літератури та дервішської теософії" /1903-1917/; монографію "Історія Персії та її письменства" /1923/, "Хафіз та його пісні в його рідній Персії XIV в. та в новій Європі" /1924/, "Перський театр, звідки він узявся і як розвивався" /1925/; посібники та курси лекцій "Арзакіди, Сасаніди та завойовання Ірану арабами" /1901/, "Історія Ірану"², "Географія

² Праці, позначені *, зберігаються у ЦНБ АН України, відділ рукописів /архів А.Кримського/, і до сьогодні неопубліковані, окрім розвідки "Джами", яку видано російською мовою в Душанбе. Зб.: "Джами и литературные связи". - Д., 1989.

Ірану"^ж, "Іранська історіографія ХУІІ-ХУІІІ ст."^ж, "Підручник Персії та її літератури"^ж, "Підручник перської мови"^ж; статті та наукові розвідки "Нафізіапа"^ж, "Елам"^ж, "Джамі"^ж; статті, присвячені Персії, в енциклопедичних словниках Брокгауза - Ефрона та Гранат

Потребу вивчення перської культури вчений бачив у взаємозв'язку з історією України. Він вважав, що Персія мала такий же вплив на українське мистецтво, як і на візантійське, і що культура Ірану безпосередньо впливала на доісторичну Русь.

Історію Ірану А.Кримський часто розглядає у контексті найвагоміших досягнень перської літератури, зокрема класичної перської поезії Х-ХУ віків, яка склала духовну серцевину Іранського Відродження.

Епоха Іранського Ренесансу була дуже співзвучна світоглядній системі А.Кримського. Відродження перської мови, літератури, простання її крізь культуру завойовників - Арабського Халіфату, актуально сприймалося в період відродження української мови, востання національної самосвідомості в кінці ХІХ - на поч. ХХ ст.

Звернення А.Кримського до перської поезії обумовлювалось вимогами часу, метою "розширити обрії нашого літературного терену" /І.Франко/, привернути увагу до української літератури, спростувати тезу про неперекладеність світових шедеврів провінційною українською мовою. "Треба видати таку книжку, щоб вона звернула на себе увагу неукраїнців і примусила їх взяти в руки українську книжку", наголошував А.Кримський /т.5, кн.І, с.170/.

Завдяки А.Кримському на зламі сторіч заговорять українською Фірдоусі, Сааді, Хайям, Гавфиз, Авіценна, Румі, Джамі.

Серед усіх перських класиків найбільше уваги буде приділено неперевершеному майстрові газелі - Гавфизу Шіразі /ХІУ ст./.

Понад тридцять літ перекладацької і наукової праці присвятить Гавфизу

український вчений – від перших перекладів в "Житі і слові" /1895/ і студентських розвідок "Нафизіана" /1891/, "Дешифрація про Гафіза" /1894/ до найдовершеніших добірок в "Пальмовому гіллі" /1922/, "Антології з Гафізового дивану", монографії "Хафіз та його пісні" /1924/. Така увага до Гафіза обумовлюється, з одного боку, його місцем і значенням в Іранському Ренесансі, з другого – в історії світової літератури. Поезія Гафіза – вершина, кульмінація розвитку класичної середньовічної поезії на фарсі X-XV ст.; першопричина західно-східного синтезу, виведення формули "світової літератури" в "Westöstlicher Diwan" Гете.

Уся дослідницька та перекладацька діяльність А.Кримського в галузі гафізнавства умовно поділяється на три періоди:

I ранній /студентський/ 1891-1895. /"Нафизіана", "Дешифрація про Гафіза", перші переклади в "Житі і слові"/.

II проміжний 1898-1916. /Статті про Гафіза в енциклопедичних словниках Брокгауза – Ефрона та Гранат; розділ "Хафіз" в "Історії Персії"/.

III підсумковий 1917-1924. /Двомовна книга перекладів "Хафіз. Песні з Гафізових пісень", "Пальмове гілля", ч.ІІІ, монографія /"Хафіз та його пісні"/.

Періодизація дає можливість простежити етапи освоєння вченим поезії Гафіза, зміну його наукових поглядів та перекладацьких принципів.

Актуальність даного дослідження визначається рядом факторів: недостатнім висвітленням в українському літературознавстві питань україно-східних взаємин; проблеми рецепції українською літературою класичної поезії на фарсі /X-XV ст./; поверховим дослідженням іранознавчої спадщини А.Кримського, його перекладів із східних мов, зокрема фарсі.

З відродженням сходознавчої школи на Україні, із встановленням безпосередніх ірано-українських культурних зв'язків, зростає актуальність даної роботи.

Наукова новизна роботи. Вперше в літературно-науковий обіг залучається цілий ряд архівних "гафізовнавчих" матеріалів А.Ю. Кримського, які суттєво доповнюють малодосліджену тему "Кримський-іраніст".

Дана праця є першою спробою а/ простежити характер рецепції українською поезією кін. ХІХ - поч. ХХ ст. класичної перської поезії Х-ХУ ст. і, зокрема, вершини її розвитку - Гафіза; б/ співвіднести переклади А.Кримського з оригінальними текстами з найкритичніших видань "Дивану" Гафіза; в/ дати суфійське трактування окремим газелям перського класика в контексті праць з суфізму А.Ю.Кримського.

Вперше дається періодизація досліджень та перекладів А.Кримського поезії Гафіза в контексті всієї сходознавчої спадщини вченого та літературно-наукової діяльності А.Кримського взагалі; простежується еволюція його наукових поглядів та перекладацьких принципів від раних /студентських/ розвідок та перекладів до найфундаментальніших праць та найдовершеніших перекладів Гафіза.

Ступінь розробки проблематики. Подібне дослідження українським літературознавством, таджицьким та іранським сходознавством не проводилося. Оскільки праці А.Кримського про Гафіза не відомі іранським вченим, вони не були поставлені в контекст світової сходознавчої науки, хоча й заслугобують на це.

Діяльність акад. А.Кримського по вивченню та пропаганді перської середньовічної поезії в загальних рисах висвітлювалася у працях В.В.Бартольда, А.П.Бавіяна, І.Ю.Крочковського, Н.О.Кузнецової, О.К.Бабішкіна, Л.В.Грицяк, К.І.Гурницького, І.М.Смілянського.

кої, М.Беркальця. Проте в жодній з них не були детально розглянуті і систематизовані дослідження А.Кримського творчості Гафіза.

Деякі аспекти даної проблеми зачіпав у своїх розвідках О.Дун¹; окремі статті носять поверхово-інформативний характер².

Не проводився глибокий текстологічний аналіз перекладів А.Кримського з Гафіза у зіставленні з оригіналом, не розглядався суфійський аспект їхнього тлумачення, не простежувалась еволюція перекладацького методу А.Кримського.

Таким чином, дисертаційна тема є майже недослідженою в українському літературознавстві та сходознавстві.

Мета роботи полягає в спробі дати комплексний аналіз "гафізовнавчих" праць та перекладів з Гафіза А.Ю.Кримського, з'ясувати їхнє місце в контексті українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ ст. в контексті іранознавчих досліджень вченого та світової іраністики взагалі. Для реалізації цієї загальної теми автор ставить перед собою такі основні завдання:

- простежити еволюцію наукових поглядів А.Кримського на поезію Гафіза в І, II і III періодах її вивчення;

- простежити взаємозв'язок між працями Кримського - дослідника суфізму й Кримського-гафізовнавця; як розширюються і поглиблюються дослідження А.Кримського поезії Гафіза на основі його праць про суфізм;

- виявити основні принципи перекладацької інтерпретації А.Кримським поезії Гафіза в контексті української та російської перекладацької традиції кінця ХІХ - початку ХХ ст.; фактори її

¹ Дун О. Невідома стаття А.Ю.Кримського про Гафіза // Прапор. - 1968. - № 7.

² Кривоша Б. Дослідник і перекладач Гафіза // Євгенів. - 1971. - № 1.

впливу на переклади А.Кримського; еволюцію перекладацьких принципів А.Кримського;

- виявити місце й значення досліджень поезії Гафіза А.Кримського в контексті його праць з іраністики та сходознавства, найсучасніших праць з гафізознавства та суфізму.

Хронологічні рамки праці визначено тим, що до кінця ХІХ - початку ХХ ст. "схід" входив в українську літературу епізодично, не викликаючи в ній досить яскравих явищ. І лише з цього періоду, завдяки А.Кримському, починається активне освоєння перської класичної поезії, зокрема, майстра газелі - Гафіза.

Фактичний матеріал дисертації, основні висновки та положення мають певне теоретичне й практичне значення. Їх можна використати для доповнення творчої біографії А.Кримського, при написанні праць з історії україно-східних, зокрема, україно-перських літературних зв'язків, історії українського перекладу. Результати дослідження можна застосувати в вузівському учбовому процесі при читанні курсу історії української літератури, зарубіжної літератури, спецкурсів з перської літератури.

Теоретико-методологічну основу роботи складають праці, присвячені методиці вивчення міжлітературних взаємин, питанням вхідження східного матеріалу у слов'янські, зокрема, українську, літератури: дослідження М.Максимовича, М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушевського, Л.Білецького, М.Конрада, В.Жиринського, В.Мелетинського.

Апробація роботи. Основні висновки та положення дисертації апробовані в трьох публікаціях та виступах на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 120-річчю з дня народження академіка А.Ю.Кримського /січень 1991 р./, Міжнародній конференції "Роль вищих навчальних закладів у розвитку українознавства" /вересень

1992 р./, X та XI наукових конференціях молодих вчених філологічного факультету Київського університету /травень 1991, 1992 рр./ та науковій професорсько-викладацькій конференції Київського університету ім. Тараса Шевченка /квітень 1993 р./, при читанні курсу літератури народів світу для студентів вечірнього відділення філологічного факультету цього ж вузу.

Обсяг і структура. Структурна побудова дисертації впливає в необхідності розкриття основної теми і завдань дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність; визначаються наукова новизна і практична цінність роботи, її мета, завдання, методологічна основа; встановлюється періодизація досліджень і перекладів А.Кримського поезії Гафіза, формуються основні положення, що виносяться на захист.

Розділ перший - "Поезія Гафіза в контексті іранознавчих досліджень А.Кримського" - висвітлює становлення та поглиблення наукових поглядів А.Кримського в процесі дослідження ним поезії Гафіза Шірази /XIV ст./. У ньому обумовлюється увага українського вченого саме до цього представника славнозвісної плеяди перських поетів X-XV ст. і, у зв'язку з цим, в'ясовується місце Гафіза в перській літературі; висвітлюються погляди А.Кримського на "вічну" наріжну проблему творчості Гафіза - Гафіз і суфізм.

Розділ цей має три підрозділи. Така структура розділу обумовлюється запропонованою періодизацією досліджень А.Кримським поезії Гафіза.

В першому підрозділі "Становлення концептуальних поглядів

А.Кримського в ранніх /студентських/ дослідженнях поезії Гафіза /1891-1895/" мова йде про те, що іранознавчі дослідження посідають чільне місце в науковій спадщині вченого. Займаючись різними аспектами дослідження Персії - її історію, філософію, мови, літератури, - А.Кримський створив ряд фундаментальних праць, посібників, статей, наукових розвідок, значна частина яких ще не видрукувана.

Найвагоміші досягнення перської літератури, зокрема, середньовічної перської поезії X-XV ст., вершиною розвитку якої є поезія Гафіза Шірази /XIV ст./, А.Кримський розглядав у контексті історії, філософії, релігії Ірану.

Інтерес до перської поезії проявився в А.Кримського ще в роки навчання в Лазарівському Інституті східних мов. Саме там він починає опрацьовувати поезію Гафіза: перші студентські розвідки - "Нафізіана" /1891/ і "Дешия про Гафіза" /1894/; перші підрядники та поетичні переклади, зроблені для "Життя і слова" /1895/ з метою розширення вузьких рамок української літератури, привертання уваги до "української книжки".

З усіх перських середньовічних поетів А.Кримський найбільше уваги приділив саме Гафізу. Це обумовлюється місцем і значенням Гафіза в перській поезії X-XV ст., особливостями його поезики, синтезом, який здійснив Гафіз, об'єднавши два річища розвитку середньовічної поезії на фарсі - світський і суфійський, а також місцем його поезії у світовому літературному процесі, в західно-східному синтезі, здійсненому Гете через поезію Гафіза.

Студентські дослідження А.Кримського 90-х років XIX ст., зокрема, його передмови до перекладів перських класиків Хайяма, Сааді, Фірдоусі, Гафіза /"Дешия про Гафіза"/ в галицьких часописах, разом з невідомим конспектом дисертації про Гафіза /"Нафізі

ана"¹ – перші камінці того фундаменту, на якому з часом зведуться багатотомна "Історія Персії, її літератури та дервішської теософії" /1908–1917/, "Літературні портрети" в антології перської поезії "Пальмове гілля", ч. III /1922/, монографія "Хафиз та його пісні в його рідній Персії XIV в. та в новій Європі" /1924/.

"Нафизіана" А.Кримського має величезне значення для виявлення принципів освоєння молодим вченим поезії Гафиза, для вироблення загальної концепції її трактування. В "Нафизіани" А.Кримський фактично розробив усі подальші принципи свого наукового методу аналізу творчості Гафиза: а/ з'ясувати, як варто трактувати його поезію, – "1/ містично чи 2/ прямо, безпосередньо"; б/ враховувати як доказ несумісності те, що газелі Гафиза сприймаються перським народом безпосередньо, прямо і співаються як народні пісні; в/ порівняти газелі Гафиза /мову, вирази, образи і т.п." з "завідомо безсумнісним Хейямом та благочестивим Аттаром"; г/ сприймати і розуміти поезію Гафиза насамперед як гедонічну; д/ в той же час наголошувати на суфійських елементах в його творчості; е/ порівняти газелі Гафиза з турецьким та українським фольклором.

Співставлення "Нафизіани" /1891/ з монографією "Хафиз та його пісні" /1924/ переконливо засвідчило, що основні проблематичні лінії монографічного дослідження виходять з низки питань, поставлених вже в "Нафизіани". Тенденції, які простежуються в студентській праці А.Кримського, пройдуть через всі його дослідження про Гафиза: статті до словників Брокгауза – Ефрона та братів Гранат, роаділи "Хафиз" в "Історії Персії", ч. III /1906/, передмову до "Перських ліриків X–XV ст." Ф.Корша /1916/, "Вступне слово" до Гафиза в "Пальмовому гіллі", ч. III /1922/, монографію

¹ Відділ рукописів ЦНБ АН України. Архів А.Ю.Кримського. – Ф.ХХХІ. – Спр.8.

"Хафіз та його пісні" /1924/.

Постановка А.Кримським проблеми "Гафіз і суфізм" в ранній період освоєння поезії Гафіза спричинила появу цілого ряду праць з суфізму, який завершився "Нарисом розвитку суфізму до кінця III в. Гіджри" /1895/.

В підрозділі другому - "Еволюція поглядів А.Кримського в II і III періодах /1898-1916; 1917-1924/ дослідження творчості Гафіза" розглядається концепція А.Кримського у статтях про Гафіза в словниках Брокгауза - Ефрона та Гранат, розділі "Хафіз" в "Історії Персії", ч. III, рукописі невідомої статті "Ново-перська лірика"^I, вступі до перекладів Ф.Корша у книзі "Перські лірики X-XV ст.". Оскільки переважна більшість цих праць має конспективно-енциклопедичний характер і в них тезисно викладені основні принципи розгляду поезії Гафіза, які знайшли свій розгорнутий виклад у вступі до перекладів з Гафіза у "Пальмовому гіллі", ч. III та монографії "Хафіз та його пісні", автор вважала за необхідне об'єднати II /проміжний/ і III /підсумковий/ періоди.

У статтях про Гафіза в енциклопедичних словниках спостерігається певна невиробленість термінології щодо форми поезій Гафіза /"поєми"- "оди" - "так звані "газели""/; остаточно не в'ясовані норми написання "Хафіз" чи "Гафіз" /передання перського *هافیز* /не/ через "х" чи "г"/; відчуваються вагання Кримського щодо приналежності Гафіза до суфізму. Проте А.Кримським вже окреслено тематичне коло поезії Гафіза, вказано на характерність цих тем для всієї суфійської поезії, на творчий зв'язок Гафіза зі своїми попередниками.

Розгляд в "Історії Персії", ч. III /1906/ творчого портрету Га-

^I Відділ рукописів ЦНБ АН України. Архів А.Ю.Кримського. - Ф.І, № 25428.

фіза в контексті дослідження історичних, літературних, філософських і релігійних проблем виявляє комплексний підхід до явищ, який взагалі був характерним для А.Кримського. Він вважав, що "без історії неможливо зрозуміти ні літератури, ні релігії, ні системи наукових поглядів народу. Історичний підхід до всіх явищ життя був другою характерною особливістю А.Кримського"¹.

В "Історії Персії" вчений робить критичний огляд найновіших праць про Гафіза; вперше подає ще ніде не друкovanі поетичні переклади газелей Гафіза з перських текстів, виконані Ф.Коршем, аналізує популярні в російській літературі ХІХ ст. переспіви А.Фета і М.Прахова, доповнюючи їх власними підрядниками дев'яти, ще не відомих російському читачеві, газелей Гафіза.

Нарис про Гафіза в "Історії Персії" і змістом, і стилем дуже нагадує статтю "Гафіз" у словнику Гранат. Очевидно, у словник увійшов спеціально перероблений "ущільнений" нарис з "Історії Персії". Значно розширений і доповнений варіант його знаходимо і в "Вступному слові" до перекладів з Гафіза у "Пальмовому гіллі".

Розгляд невідомого дослідження А.Кримського "Ново-перська лірика" свідчить про приналежність його до періоду написання відповідних розділів "Історії Персії" /1906-1909/. Тут вперше Гафіз поставлений в контекст процесу зародження й розвитку новоперської лірики Х-ХУ ст. "Ново-перській ліриці суджена була довга юність, настільки довга, що Гафіз - ця вершина національної літератури, з'явився лише на четвертому сторіччі її існування. Зате пройде час, яких-небудь сто років, і літо лірики Джамі нагадає про близь-

¹ Кузнецова Н.А. История Ирана в трудах академика А.Е.Крымского // Иран: Экономика. История. География. Литература. - М., 1976. - С.277.

ку осінь"¹.

На відміну від "Історії Персії", яка побудована за династичним принципом /з короткими літературними портретами вірок перської поезії/, "Ново-перська лірика" містить глибокий аналіз /порівняльний/ віршів Рудакі, Дакікі, Румі, Гафіза, Дехлеві, Джамі, суттєві роздуми про зародження в перській поезії суфійської символіки, про тенденції її розвитку.

В "Ново-перській ліриці" вперше /більше ніде у А.Кримського цього не зустрінемо/ перська класична поезія поставлена в контекст світового літературного процесу.

Поезія Гафіза розглядається в ній як закономірний плід розвитку перської поезії за попередні чотири століття: "... поетична робота чотирьох віків не була безплідна. Вона дала в руки поету надзвичайну витонченість символіки"².

"Ново-перська лірика" - свосередна віха в дослідженні Кримським поезії Гафіза, перехідна ланка від ранніх праць до ґрунтовніших, таких як монографія "Хафиз та його пісні" /1924/.

Ця праця - підсумкова, аналогів якій досьогодні нема ні в російському, ні в таджицькому, ні в українському сходознавстві. Вона завершила 33-літній період дослідження українським вченим поезії світового майстра газелі XIV ст. Мав рацію І.Ю.Крачковський, висловивши думку, що за цю працю А.Кримському будуть вдячні не лише українці, а для історії української науки вона складає "безпосередню епоху навіть в плані вироблення наукової терміноло-

¹ Відділ рукописів ЦНБ АН України. Архів А.Ю.Кримського. - Ф.І, № 25428. - С.І.

² Крачковський І.Ю. Рец. на кн.: А.Кримський. Історія Персії та її письменства // Восток. - 1924. - № 4. - С.188.

гії і мови"¹.

Продовжуючи традицію М.Максимовича, М.Драгоманова, М.Грушевського, І.Франка, які досліджували історію української культури у взаємозв'язку з культурами народів Сходу, А.Кримський збагатив українську науку кінця XIX – початку XX ст. іранознавчими студіями, зокрема, монографією "Хафіз та його пісні в його рідній Персії XIV в. та в новій Європі".

В підрозділі третьому – "Суфізм та Гафіз. Концепція А.Кримського" – висвітлюються погляди вченого на зв'язок поезії Гафіза з суфізмом.

Ця проблема є наріжною у світовому гафізнавстві. В залежності від того, як вона вирішується, тлумачаться і перекладаються газелі Гафіза: гедоністично чи містично. Незважаючи на те, що світова гафізіана на сьогодні налічує понад 500 праць і кожне видання "Дивану" Гафіза на Сході супроводжується коментарями трьох видів /коранічними, філологічними, суфійськими/, проблема Гафіза і суфізм остаточно не вирішена.

"Суфізм та Гафіз" – це тема ненаписаної А.Кримським дисертації, першоваріантом тезисного плану якої, на думку дисертанта, є "Hafiziana". Аналіз епістолярної спадщини А.Кримського /листи до Б.Левицького, І.Франка/ привів до висновку, що навесні 1891 р. А.Кримський плідно працював над перекладами Гафіза /це засвідчують підрядники "Hafiziana", "Переклади Гафіза з німецького видання Хаммера, виконані А.Кримським"²/ і планував видати на Галичині

¹ Відділ рукописів ЦНБ АН України. Архів А.Ю.Кримського. – Ф.І, № 25428. – С.9.

² Там само. – Ф.І, № 25868.

книжку 100 його газелей. До неї він збирався написати передмову про Гафіза і школу суфіїв. "До Гафіза я зможу дати докладну передмову, де виясню багатько речей, цікавих задля європейця. "Суфізм та Гафіз" - це власне тема моєї кандидатської дисертації"¹.

Зазначена проблема - Гафіз і Суфізм - досить широка, тому дисертант обмежився вичлененням з суфізму проблемного пласту естетичної доктрини суфізму, а з суфійської літератури, яка включає різноманітні жанрові форми - "суфійської поезії". Поезія Гафіза розглядається безпосередньо в контексті цих двох понять, і це дає можливість відповісти на питання, яке неодноразово ставив перед собою А.Кримський: як потрібно розуміти поезію Гафіза - містично чи прямо.

Із з'ясування питань а/ чи розмежував А.Кримський в поезії Гафіза суфійську і світську ідеї; б/ чи передавав їх у своїх перекладах адекватно оригіналу, робиться висновок про цінність наукових розвідок А.Кримського та його художніх перекладів.

Аналіз концепції А.Кримського проводиться на матеріалі його праць "Нарис розвитку суфізму до к.Ш в. Гіджри", "Мусульманство та його будучність", "Історія Персії", ч.ІІ /розділ "Суфізм"/ та ін. через призму канонічних досліджень з суфізму, надбаних вже другої половини ХХ ст. - праць А.Арберті, Є.Бертельса, Дж.Тримінгема, О.Акімушкіна, А.Курбанмамадова.

Через посередництво "Словника суфійських термінів" з "Гульшаніраз" Махмуда Шабістарі² робиться спроба суфійського тлумачення окремих газелей Гафіза, яке не було здійснене А.Кримським. Таке тлумачення дає можливість підійти до істинного розуміння газе-

¹ Кримський А. Твори у 5 т. - Т.5. - С.87.

² Шабістари М. "Гульшаніраз". У кн.: Бертельс Е. Суфізм и суфийская литература. - М., 1965.

лей Гафіза, яким воно є на Сході, зокрема, в Ірані. В роботі по суфійському коментуванню текстів Гафіза дисертантка орієнтувалась на найостанніші іранські критичні видання "Дивану" Гафіза та на найважливіші праці іранських вчених, присвячені проблемам творчості Гафіза – К.Гані, М.Заргамфара, М.Мортазаві, А.Дашті, Б.Хураншаха.

А.Кримський, проаналізувавши суфійську доктрину в цілому, написавши нарис розвитку вчення, відзначивши його надзвичайний вплив на середньовічну поезію і поезію Гафіза, на жаль, проблему "Суфізм та Гафіз" до кінця не розв'язав. Оскільки він не дав суфійського тлумачення газелей Гафіза, не розмежував в них суфійську та світську ідею, не передав суфійські елементи адекватно оригіналові у своїх художніх перекладах.

А.Кримський перекладав Гафіза в дусі гедоніки реальної, а не містичної, не акцентуючи на суфійській символіці, не розкодовуючи її, часом взагалі викладаючи суфійські образи чи цілі суфійські бейти, щоб не викликати в невідготовленого українського читача сум'яття і цілого ряду запитань.

Правомірність такого перекладацького методу обумовлювалась потребами часу, орієнтацією на широкий читачий загаль, установкою "витолковувати Хафіза так, як нам наказують загальні закони для всього гарного й елегантного"¹.

В розділі другому – "Поезія Гафіза в перекладах А.Кримського в контексті українського літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст.", розглядаються переклади А.Кримського, які стали вагомим явищем міжлітературних україно-перських зв'язків. Оскільки вони виконали не лише ознайомчу функцію, а й викликали в українській літературі ХХ ст. нову, значно об'ємнішу і формально

¹ Кримський А. Твори у 5 т. – Т.4. – С.209.

більш точну, перекладацьку інтерпретацію В.Мисика, а також породили елементи західно-східного синтезу, в даному випадку персько-українського, в орієнтальній ліриці самого А.Кримського /"Пальмове гілля", ч. I і II/.

При в'ясуванні місця і значення перекладів А.Кримського з Гафіза в контексті історико-літературного процесу на Україні кінця ХІХ - початку ХХ ст. розглядаються такі аспекти проблеми:

- а/ чим вони були викликані;
- б/ які функції, на думку перекладача, мали виконувати і виконували;
- в/ на яких теоретичних перекладацьких засадах був А.Кримський в період їх творення;
- г/ як ці переклади позначилися на орієнтальній поезії А.Кримського і на українській поезії взагалі, чи викликали ряд наслідувань, інтерпретацій, як, скажімо, в німецькій переклади Й.Хаммера чи в російській - О.Фета.

Переклади А.Кримського аналізуються не лише шляхом зіставлення оригіналу й тексту художнього перекладу, а й постановкою їх в контекст "робочих" текстів, тобто підрядників, першоваріантів тощо. Досліджується образна, лексична, композиційна, метрична, строфічна системи перекладів у зіставленні їх з оригіналом, а також окремі спроби передачі характерних для перської поезії поетичних фігур "баді".

Аналізуються становлення і еволюція перекладацького методу А.Кримського на матеріалі перекладів з Гафіза в "Житі і слові" /1895/, ж. "Шлях" /1917/, книзі "Хафіз. Песні. З Хафізових пісень" /1918/, "Пальмовому гіллі", ч. III /1922/, "Антології з Хафізового "Дивану", монографії "Хафіз та його пісні" /1924/. Зіставляються російськомовні та україномовні переклади Кримського газетей Гафіза, робиться спроба поставити російськомовні переклади в контекст розвитку перекладацької справи зі східних мов в російсь-

кій літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

З'ясовуються текстологічні джерела поезії Гафіза, якими користувався А.Кримський, у світлі сучасних досягнень світової і, зокрема, іранської, гафізовнавчої текстології.

Проблема західно-східного синтезу і, зокрема, один з її аспектів – поезія Гафіза в орієнтальній ліриці А.Кримського, вирішується шляхом зіставлення мотивів, образів, "теми" Гафіза в "Західно-Східному Дивані" Гете і "Пальмовому гіллі", ч.І, П А.Кримського.

Таким чином зроблено ряд важливих висновків: а/ А.Кримський вбачав свою перекладацьку місію у розширенні рамок української літератури шляхом введення в неї перлин перської поезії Х-ХУ ст. – газелей Гафіза Шіразі, в акцентуванні уваги на мові перекладу, в запереченні тези про неспроможність української мови дати рівноцінні переклади шедеврів світової літератури; б/ переклади А.Кримського Гафіза відкрили царину в освоєнні українською літературою перської поезії; вперше в практиці українського перекладу, де досі переклади зі східних мов робилися через мову-посередницю, дали якісно нові зразки безпосередньо з мови оригіналу; в/ переклади А.Кримського були засвоєні українською літературою і викликали нове прочитання поезії Гафіза В.Мисиком, який, перепрацювавши перекладацький досвід А.Кримського, дав у 60-х роках ХХ ст. формально точнішу й об'ємнішу добірку перекладів з Гафіза; г/ перекладацький метод А.Кримського, який ґрунтується більше на рисах поезити його власної творчості і сучасної йому української поезії, ніж на особливостях інонаціональної перської лірики, і спирається на перекладацьку /народно-пісенну/ традицію своїх попередників, в процесі роботи над Гафізом завнав певної еволюції; д/ еволюція перекладацького методу А.Кримського простежується від

свідомого недотримання форми газелі, насичення перекладів українськов просторічною лексикою, фольклорними образами до намагання передати бейтову структуру газелі, монориму, редиф, фігури "баді"; е/ оригінальна поезія А.Кримського несе на собі світоглядні риси поезії Гафіза та традиційні гафізівські образи; хоча А.Кримський у "Нальмовому гіллі" не повторив західно-східного синтезу Гете, він в усій гетівській системі розуміння і оприйняття Сходу /через призму поезії Гафіза/ вичленяв і перепрацьовував дві ідеї - ідею пантеїстичного злиття людини з природою та ідею первісної моральної чистоти людини; є/ А.Кримський не зміг зробити західно-східний синтез не лише з причин індивідуальних, а й з причин історико-літературних: на відміну від європейських літератур, українська ще не мала досить помітного філоорієнталістичного ґрунту; власне з А.Кримського і почався філоорієнталізм як явище в українській поезії ХХ ст.

У висновках підводяться підсумки дослідження, оцінюється роль перекладів та наукових розвідок А.Кримського про Гафіза в українському літературному процесі кінця ХІХ - початку ХХ ст., характер рецenzії українською літературою перськомовної класичної поезії Х-ХУ ст.

Основний зміст дисертаційного дослідження викладено в таких публікаціях:

- Поезія Гафіза в дослідженнях та перекладах А.Ю.Кримського // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. - Вип. 5. - К., 1992.

- А.Ю.Кримський - іраніст // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. - Вип. . - К., 1993.

- "Na'fizāna" А.Кримського // Східний Світ. - № 2. - 1993.

"Ново-перська лірика" - невідоме дослідження А.Кримського
// Східний Світ. - № 8. - 1993.

- Уявні подорожі персів А.Кримського // Східний Світ. -
* - 1993. /В роботі/.

Підл. до друку 9.11.93 . Формат 60x84/16. Папір друк. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 11 Ум. фарбо-відб. 11 Обл.-вид. арк. 139
Тираж 100 пр. Зам. 394 Безкоштовно.

Віддруковано в Інституті математики АН України
252601 Київ 4, ІСП, вул. Терещенківська, 3

464647

AB 28.804

AB 28.804